

компетентні особи іноземної держави, визначені у міжнародному договорі. Порядок здійснення нагляду узгоджується при створенні групи”.

Література

1. Міжнародне співробітництво України у правовій сфері. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 125
2. Божелко О.А. О проблемах совершенствования сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступностью. Доклад от Координационного Совета Генеральных прокуроров государств-участников СНГ // Прокурорская и следственная практика. – 1999. – № 1-2. – С. 59.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 3 від 13 листопада 2003 р.)*

*Гриненко С.О.,
аспірант Національної академії
Служби безпеки України*

НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ ПРИНЦИПУ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ У ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Різні аспекти, як і проблема удосконалення досудового провадження у кримінальних справах в цілому, постійно перебувають у сфері уваги як вчених, так і юристів-практиків. Необхідність покращити діяльність органів, що здійснюють досудове розслідування, зумовлюють чималий інтерес до проблеми визначення ролі принципу безпосередності у процесуальній діяльності слідчих підрозділів і побудови його нормативного змісту відповідно до досягнень сучасної кримінально-процесуальної науки і перспективами розвитку вітчизняного кримінально-процесуального права. Метою даної статті є вирішення означених питань.

Проблемам реалізації цього принципу були присвячені дослідження таких вчених, як Ю.О. Заїка, В.Я. Лівшиць, З.І. Сарбаєв, В.Д. Шундіков, Т.В. Каткова [4-6; 11; 16]. Безпосередність як важлива засада кримінального судочинства згадується і у роботах інших правників.

Багато науковців і практичних працівників традиційно розглядають вимоги принципу безпосередності переважно стосовно стадії судового розгляду, тим самим істотно збіднюючи значення цього принципу у кримінально-процесуальній діяльності. На необґрунтованість цієї точки зору справедливо звертається увага у процесуальній літературі [8, 28-29; 3, 173; 1, 53-54]. Спеціальні дослідження у цій сфері, проведені В.Д. Шундіковим і Т.В. Катковою, підтверджують правильність такої позиції [5; 16, 20-23]. На нашу думку, погляди вказаних учених на порушене питання заслуговують на підтримку.

Під час досудового розслідування здійснюється встановлення обставин злочину, осіб, причетних до його вчинення, застосовуються заходи з припинення і запобігання злочинам, на цьому етапі відбувається фактичне розкриття злочинів. У ході провадження досудового розслідування у кримінальних справах формується основний масив доказової інформації, і, незважаючи на те, що висновки слідства не є обов'язковими для суду, який повинен винести

справедливе рішення у справі, умови для прийняття такого рішення створюються саме на цьому етапі. Неналежне виконання завдань, які стоять перед органами, що здійснюють досудове розслідування, допущені ними помилки можуть не тільки порушити права учасників процесу і зашкодити їх законним інтересам у цій стадії, а й зумовити судову помилку [9], яка, як свідчить практика, може призвести до трагічних наслідків.

Однією з ключових фігур у стадії досудового розслідування є слідчий. Частина перша ст. 22 КПК України зобов'язує його вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають обвинуваченого, так і ті, що виправдовують його, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність. У межах завдань стадії попереднього розслідування слідчий повинен забезпечити швидке і повне розкриття злочину та притягнення осіб, винних у його вчиненні, до участі у справі як обвинувачених і охорону від необґрунтованого притягнення осіб, непричетних до вчинення злочину; вжиття заходів для відшкодування шкоди, завданої злочином; виявлення причин вчинення злочину та умов, які цьому сприяли (ст.ст. 2, 23, 23¹, 29 КПК). Для цього законом йому надано широкі повноваження, забезпечується самостійність у прийнятті рішень у справі. Слідчий також несе передбачену законом відповідальність за законність своїх рішень (ст. 114 КПК).

Незважаючи на те, що досудове слідство провадиться до суду і для суду, слідчий повинен приходити до остаточних, а не попередніх висновків з усіх питань справи, він повинен бути твердо впевнений у їх правильності. Кожне процесуальне рішення слідчого є важливим, воно повинне бути законним і обґрунтованим.

Будь-яке рішення у справі слідчий приймає на основі своєї професійної правосвідомості та внутрішнього переконання, яке формується у ході процесуального доказування. В основі останнього лежить знання обставин злочину, отриманих в процесі збирання (формування) доказів, їх перевірки і оцінки.

Досліджуючи проблеми реалізації принципу безпосередності, треба враховувати ту обставину, що процесуальне пізнання є опосередкованим по відношенню до події злочину як сукупності фактів, що мали місце у минулому. Подія злочину відображається у навколишній обстановці і свідомості людей у вигляді безпосередніх і опосередкованих відбитків – слідів злочину. Це первинне відображення події злочину є об'єктивною основою майбутніх доказів. Самі ж докази формуються у процесі „вторинного відображення” в результаті сприйняття цих слідів слідчим і закріплення їх у матеріалах справи [15, 6-9]. Незважаючи на те, що деякі факти і обставини, які входять до предмету доказування, можуть бути доступними для безпосереднього сприйняття (наприклад, наслідки злочину, знаряддя та засоби), судове пізнання у цілому не втрачає свого ретроспективного характеру. Слідчий або суддя, які були очевидцями злочину, не мають права здійснювати провадження у справі, оскільки є свідками злочину. Тому принцип безпосередності, за винятком окремих випадків, передбачає особисте сприйняття не самих фактів злочину, а доказів про них.

Відчуття, сприйняття та уявлення, будучи початковими шаблями пізнання, дають матеріал для більш складних пізнавальних процесів. Мислення, завдяки якому людина має змогу проникати в сутність явищ, процесів, пізнати приховані зв'язки і відношення об'єктів, черпає вихідні дані саме з інформації, отриманої органами відчуттів. Від якості первинної інформації, її повноти і достовірності даних залежить правильність зроблених на її основі висновків.

Фіксація слідчим отримуваної в ході слідчої дії інформації тягне втрату певної її частини і у деяких випадках може знизити адекватність відображення, а згодом стати перепорою з точки зору встановлення істини у справі і вирішення завдань кримінального судочинства. Ця обставина

зумовлює необхідність запобігання небажаним втратам інформації шляхом “обмеження кількості перетворень її сигналів, тобто зменшення проміжних ланок в інформаційних процесах” [15, 13-14]. Забезпеченню повноти отримуваної інформації, її достовірності слугує дотримання вимог принципу безпосередності.

Незважаючи на те, що реалізація цього принципу має у досудовому розслідуванні певну специфіку, пов’язану з особливостями організації процесуальної діяльності у цій стадії, він виступає важливою гарантією, що забезпечує адекватне, неперекручене встановлення обставин, які мають значення для прийняття особами, що здійснюють провадження у справі, у тому числі слідчим, правильних процесуальних рішень.

Неабияке практичне значення має правильне закріплення у законі нормативного змісту принципу безпосередності. Ця обставина зумовила значний інтерес до цього питання з боку багатьох учених. Незважаючи на це, зазначена проблема залишається невирішеною.

Розглядаючи нормативний зміст кримінально-процесуального принципу як сутність вміщеної у ньому правової вимоги, яка визначає соціальний зміст і спрямованість основаної на цій вимозі діяльності, Т.М. Добровольська наводить двочленну структуру змісту принципу безпосередності. На її думку, він складається з вимоги особистого сприйняття доказів особами, що досліджують і оцінюють докази, та обов’язку останніх ґрунтувати свої рішення на доказах, досліджених особисто. Питання про використання первинних доказів вона вважає таким, що не має істотного значення для дотримання принципу безпосередності [3, 175-176]. Ця точка зору у цілому відтворюється у роботі Т.В. Каткової. Вона пропонує таке визначення принципу безпосередності: „Принцип безпосередності дослідження доказів – це сукупність юридичних норм, що зобов’язують посадових осіб, які ведуть процес, особисто сприймати, досліджувати й оцінювати докази і приймати процесуальні рішення у кримінальній справі на доказах, досліджених особисто” [5, 28-29].

З точки зору В.Т. Маляренка, весь зміст принципу безпосередності у кримінальному процесі охоплюється обов’язком суду, слідчого, дізнавача безпосередньо дослідити докази, за винятком випадків, передбачених законом [7, 272]. Аналогічних поглядів дотримуються автори одного з проєктів КПК [10, ст.23].

Т.М. Мірошніченко і Д.В. Філін відносять до складу цього принципу такі вимоги: 1) особисте сприйняття доказів особами, що досліджують і оцінюють їх; 2) обґрунтування рішення доказами, дослідженими особисто; 3) заміна похідних доказів первинними [8, 28-30]. М.С. Строгович вважає елементами принципу безпосередності особисте сприйняття і перевірку доказів судом, а також обов’язок суду обґрунтовувати свої висновки по справі на основі доказів, отриманих з першоджерел [13, 157]. І.В. Тиричев визначає його як правило, що „...визначає обов’язок уповноважених органів держави і посадових осіб отримувати докази з першоджерела, особисто досліджувати і використовувати їх при обґрунтуванні висновків по справі” [14, 62]. Досліджуючи проблеми реалізації принципу безпосередності, В.Я. Лівшиць приходиться до цілком обґрунтованого висновку про те, що прагнення до використання первинних доказів становить основу його змісту [6, 56].

Слід погодитись з тими науковцями, які відносять обов’язок осіб, що ведуть кримінальний процес, намагатись отримувати фактичні дані про обставини злочину з першоджерел до невід’ємних елементів принципу безпосередності. Обґрунтованість цієї позиції підтверджується попередніми висновками стосовно особливостей кримінально-процесуального пізнання. Виключення вказаного правила зі змісту принципу безпосередності веде до нівелювання його дійсного значення. Якщо шукати критерій істини лише у межах свідомості, то питання про відповідність мисленневої картини вчинення злочину об’єктивній дійсності залишається

відкритим. Перевірка знання шляхом зіставлення одних думок з іншими може у кращому випадку підтвердити логічність мислення, його відповідність правилам, законам логіки, але не гарантує досягнення достовірного знання.

Викладене приводить нас до висновку, що нормативним змістом принципу безпосередності охоплюються такі вимоги до суб'єктів, що ведуть кримінальний процес: 1) особисто досліджувати (сприймати, перевіряти, оцінювати) докази; 2) ґрунтувати свої рішення на доказах, досліджених особисто; 3) використовувати первісні докази, крім випадків, коли отримати останні неможливо.

Вказані компоненти принципу безпосередності, складаючи його основу, забезпечують правильне встановлення обставин злочину, виступають однією з істотних гарантій прийняття законних і обґрунтованих рішень органом і особою, що здійснює дізнання, слідчим, прокурором та судом. Але така конструкція забезпечує здебільшого публічній підвалині кримінального судочинства і, по суті, відображає тільки один напрям реалізації положень цього принципу.

В умовах реформування кримінально-процесуального законодавства на засадах забезпечення прав людини, розширення принципів змагальності, рівності сторін, диспозитивності положення принципу безпосередності набувають неабиякого значення для процесуальної діяльності групи суб'єктів кримінального судочинства, участь яких характеризується наявністю особистого інтересу у справі. Так, формування позиції захисту відбувається у прямій залежності від знання відповідними учасниками (обвинувачений, захисник) матеріалів справи. Однією з дієвих гарантій реалізації права на захист є можливість безпосередньої участі обвинуваченого та його захисника у проведенні процесуальних дій. Знання змісту матеріалів кримінальної справи і особиста участь у процесуальних діях має не менш важливе значення і для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Таке право повинно бути гарантоване, виходячи з потреби забезпечити рівні умови участі в слідчих діях потерпілого і обвинуваченого (підозрюваного), на що звертається увага і у роботах, присвячених іншим проблемам [2, 13]. На важливість реалізації нормативних вимог принципу безпосередності саме у цьому значенні звертають свою увагу В.Д. Шундигов, І.В. Тиричев, Ю.І. Стецовський, О.М. Ларін [16, 22; 14, 66; 12, 152-153].

Особливістю дії даного принципу у цьому напрямку є те, що реалізація цієї засади виступає правом, а не обов'язком для вказаних суб'єктів кримінального процесу. Тим часом забезпечення можливості скористатись цим правом покладається на уповноважені органи держави: орган дізнання, дізнавача, слідчого, прокурора, суд.

Враховуючи сказане, уявляється доцільним визначити нормативний зміст принципу безпосередності як сукупність чотирьох вихідних положень, відповідно до яких суд, прокурор, слідчий, дізнавач зобов'язані: 1) особисто досліджувати (сприймати, перевіряти, оцінювати) докази; 2) ґрунтувати свої рішення на доказах, досліджених особисто; 3) використовувати первісні докази, крім випадків, коли отримати останні неможливо; 4) забезпечувати можливість безпосередньої участі інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності у проведенні процесуальних дій і ознайомлення їх з матеріалами кримінальної справи у випадках і межах, передбачених законом.

Перспективним напрямком подальших розвідок у даному напрямку виглядає дослідження окремих проблем реалізації принципу безпосередності і розробка конкретних пропозицій щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства на основі викладених висновків.

Література

1. Альперт С.А. Принцип объективной истины в советском предварительном следствии // *Вопр. уголов. права, уголов. процесса и криминалистики: Учен. зап. Харьков. юрид. ин-та. Вып. 16. – X.*: Харьков. юрид. ин-т, 1962. – С. 44–55.

2. Волкотруб С.Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві: Автореферат дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2003. – 21с.
3. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – 199 с.
4. Заика Ю.А. Теоретические и практические проблемы реализации принципов непосредственности и устности в советском уголовном судопроизводстве: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киев. гос. ун-т. – К., 1986. – 19 с.
5. Каткова Т.В. Проблемы реализации принципа непосредственности исследования доказательств на досудебном следствии: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ун-т внутр. дел. – Х., 1997. – 195 с.
6. Лившиц В.Я. Принцип непосредственности в советском уголовном процессе. – М.-Л.: АН СССР, 1949. – 207 с.
7. Малярченко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 318 с.
8. Мірошниченко Т.М., Філін Д.В. Система принципів кримінального процесу: Конспект лекцій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1995. – 39 с.
9. Назаров А.Д. Влияние следственных ошибок на ошибки суда. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 323 с.
10. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою, створеною за розпорядженням Голови Верховної Ради України Литвина В.М. №24 від 15 січня 2003 р. – Ст. 23.
11. Сарбаев З.И. Принципы устности и непосредственности в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук / АН СССР, ин-т госуд. и права. – М., 1967. – 23 с.
12. Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – М.: Наука, 1988. – 320 с.
13. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2-х т. Т.1. – М.: Наука, 1968. – 470 с.
14. Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пособие. – М.: ВЮЗИ, 1983. – 80с.
15. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 208с.
16. Шундигов В.Д. Принцип непосредственности при расследовании и рассмотрении уголовного дела. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 157с.

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права і кримінального процесу
Національної академії Служби безпеки України
(протокол №3 від 3 грудня 2003 р.)

